

DEN TYSKA
OLUSTENS
GRUNDER

*av Anders Mellbourn,
adjungerad professor vid högskolan i Halmstad*

DE FLESTA TYSKAR, åtminstone i väst, har aldrig haft det så bra. Vardagslivet erbjuder oanad frihet och välfärd. Tyskland är återförenat som stat och har vunnit återupprättelse som en ledande demokratiskt respekterad kraft i Europa. Ändå är håglösheten och oron för framtiden stor. Produktiviteten och exportkraften är visserligen åter stark i tysk ekonomi, men arbetslösheten är hög och tillväxten låg. Utvecklingen i omvärlden med globalisering och ett nytt, större EU ses av stora grupper som ett hot. Misstron mot regering och politiker är djup. Ekonomiska reformer och nya politiska initiativ skrämmer.

Till slut gick det så långt att förbundskanslern på försommaren fick be sina egna om ett misstroendevotum för att förbundsrepubliken skulle kunna upplösa förbundsdagen och utlysa nyval. Efter en rad förluster i delstatsval med en majoritet för oppositionen i delstatskammaren (förbundsrådet) till följd, ansåg sig Gerhard Schröder inte längre kunna driva någon regeringspolitik.

Oppositionen har visserligen inte haft några tydliga egna alternativ till regeringens reformförslag och Schröders majoritet i förbundsrepubliken har inte undergrävts av avhopp. Men inför perspektivet av ytterligare ett år med proteströster, opinionsmissnöje och hotande sönderfall av det egna partiet fram till ordinarie val hösten 2006, föredrog Schröder att framprovocera ett avgörande redan i höst 2005, också med den uppenbara risken för en socialdemokratisk brakförlust och ett regeringsskifte som i stort sett tas för givet.

Genom ett nyval vill socialdemokraterna tvinga kristdemokraterna att bekänna färg och ta ansvar, medan de själva kan få en möjlighet att slicka sår och sedan samla krafter för framtiden.

Bakom olusten och håglösheten i tysk politik och opinion ligger i första hand en mångårig ekonomisk stagnation och en besvikelse över hur den tyska enheten utvecklats. Den har fått en särskild styrka och intensitet till följd av förbundsrepubliken historia och den tyska erfarenheten efter nazismens sammanbrott och totala katastrof.

Genom hårt arbete, en ny ekonomisk modell för tillväxt och samarbete och genom integration med europeiska

grannar och USA kunde Tyskland och tyskarna efter krigsslutet återvinna sin ställning i Europa. Det talades om det tyska ekonomiska undret och om Tyskland som lokomotivet i Europas ekonomi.

Men när Tyskland också politiskt kunde framträda återförenat efter murens fall och slutet på kalla kriget blev det inte början på någon ny framgångsfas. De ekonomiska problemen och en växande social oro kom emellan.

DEN TYSKA EFTERKRIGSIDENTITETEN

När det blir ekonomisk och politisk kris uppfattas det i Tyskland på ett särskilt sätt som en kris för hela förbundsrepubliken och den nationsbildning den utgör. Med nazismen var nationalism och samhällsgemenskap djupt komprometterade begrepp i Tyskland. Det som kunde ge ny nationell identitet var tilltro till och kanske till och med stolthet över de nya demokratiska institutionerna och den ekonomiska framgången.

Det tyska ekonomiska undret stod inte heller för vilken vanlig kapitalistisk utveckling som helst. Återigen präglad av den nazistiska katastrofen var det för Tyskland nödvändigt att bygga upp ekonomiska arrangemang som värnade stabilitet och gemensamt ansvarstagande, inte konflikt och strid. Arbetslösheten och hyperinflationen från 1920-talet och de sociala spänningar som sedan gjorde det möjligt för nazisterna att växa sig starka och ta makten har varit den stora hotbilden.

”Social marknadsekonomi” blev och har förblivit ett centralt begrepp och värde i tysk social och ekonomisk politik. Det offentliga ansvaret var viktigt i de första kristdemokratiska programskrivningarna i slutet av 1940-talet. Medbestämmande för fack och anställda i företags styrelser och ledning skrevs tidigt in i arbetslagstiftningen. Med sjukförsäkring och arbetslöshetsersättning blev förbundsrepubliken Tyskland ett välfärdssamhälle, om än framvuxet ur kristdemokratisk idétradition snarare än socialdemokratisk.

Kristdemokraterna förblev statsbärande parti under förbundsrepublikens första tjugo år. När socialdemokraterna blev ledande regeringsparti var det inte på grund av löften

att föra en markant annorlunda ekonomisk politik utan för att förnya Tysklandspolitiken i förhållande till DDR och det sociala-kulturella klimatet.

Detta blomstrande västra Tyskland gjorde också anspråk på att vara en stat för alla tyskar. Landsmännen i det Sovjet-dominerade östra Tyskland, DDR, lockades av varuutbud, välfärd och politisk frihet i väst, även om återföreningen med åren mer blev ett långsiktigt mål i högtidstal än ett konkret framtidsalternativ. DDR-medborgarna fick nöja sig med ett socialistiskt mönstersystem med garanterad sysselsättning, offentlig barnomsorg och väldiga idrottsframgångar.

De första tecknen på ekonomiska svårigheter kom redan på 1970-talet med en stigande arbetslöshet. Den europeiska ekonomiska föregångstaten kunde inte gå fri från en utveckling som präglade stora delar av Västeuropa med oljekriser och sviktande produktivitet. Men 1980-talets nyliberala nyorientering under Reagan i USA och Thatcher i Storbritannien kom inte på samma sätt att prägla Västtyskland, trots att kristdemokraterna 1983 återtog regeringsmakten.

ÅTERFÖRENINGENS PRIS

Den sociala marknadsekonomins välsignelser var också det som kristdemokraterna och förbundskansler Helmut Kohl lockade de östtyska väljarna med efter den plötsliga återföreningen och Sovjetsystemets sammanbrott. Löften om "blomstrande landskap" i det nya förenade Tyskland gav kristdemokraterna en storseger i öst vid återföreningsvalet.

Men enandet blev svindlande dyrt. En värnskatt för återföreningen infördes i väst. För att förhindra en massutvandring västerut fick östtyskarna omedelbart del av den västtyska välfärden och fick växla sina första östmark till västtysk hårdvaluta till kursen ett – ett. Samtidigt såldes de gamla DDR-företagen ut genom ett utdraget privatiseringsförfarande.

Med de löner och sociala villkor som skulle gälla för det plötsligt marknadsekonomiska östra Tyskland bröt ekonomin i det forna DDR samman. De privatiserade företagen

med föråldrad produktionsapparat och för många anställda lades ner, när de inte kunde ge lönsamhet med gällande ekonomiska villkor. Arbetslösheten steg snabbt till 20–25 procent och där har den förblivit. Kostnaderna för arbetslöshetsunderstöd i Tyskland rusade i höjden.

Utflyttningen till väst från de nya förbundsländerna i öst tilltar. Bland dem som blir kvar förstärks arbetslöshetens passivisering och hopplöshet. Nostalgin tillbaka till det visserligen påvra men tryggt kontrollerade DDR har fått var fjärde väljare att rösta på det gamla statsbärande kommunistpartiets efterföljare. Unga arbetslösa dras till drogmissbruk och politisk högerextremism.

Den tyska ekonomiska krisen är följaktligen dubbel. Dels har den sin grund i de ekonomiska problem som mer eller mindre präglar många europeiska ekonomier med alltför välutvecklade och kostsamma välfärdssystem. Dels beror den på de direkta kostnader för återföreningen och dess konsekvenser som bara gäller för Tyskland.

Missnöjet och oron bland vanliga väljare i väst är riktade mot de särskilda kostnader som återföreningen medfört. Dessa kunde man bära solidariskt i den första glädjen och stoltheten över återföreningen.

Men nu förbyts glädjen i irritation mot passiva och bidragsberoende landsmän i öst. När regeringarna, först Helmut Kohls i mitten på 1990-talet och än mer Gerhard Schröders de senaste två åren, föreslår ekonomiska besparingar i välfärdssystemet liknande dem – om än inte lika långtgående – som exempelvis Sverige genomförde i mitten på 1990-talet möter de protester. Västtysken i gemen har inte velat se de gemensamma västeuropeiska problemen utan betraktar Tysklands kris mest som en följd av återföreningen. Och den vill de inte fortsätta att betala med sänkta socialbidrag och försämrade arbetslöshetsförsäkring.

Samtidigt känner sig östtyskarna lurade. De får visserligen understöd och bidrag men har berövats sina företag och arbetsplatser. De kan eller vill inte se att den välfärd som de får ta del av och de lönenivåer som de skulle ha om de får något arbete är en förklaring till att det ekonomiska livet avstannat i deras hembygd.

EU-UTVIDGNINGEN SOM HOT

Problemen ställs på sin spets med tilltagande globalisering och framför allt utvidgningen av EU. Till den nationella identiteten i förbundsrepubliken hör en självklar bekännelse till den europeiska integrationen. Efter den nazistiska katastrofen har Tyskland bara kunnat återvinna ställning och anseende som stat inom ramen för det som nu är EU och den atlantiska gemenskapen i NATO. Utvidgningen av gemenskaperna till det kalla krigets Sovjetdominerade centraleuropeiska stater har varit ett tyskt intresse.

I motsats till östra Tyskland har de centraleuropiska staterna efter sina första svåra omställningsår kunnat bygga nya ekonomier med snabb tillväxt och växande sysselsättning, om än med låga löner och begränsat välfärdsutbud. Efter sitt inträde i EU kan de centraleuropeiska staterna konkurrera i Tyskland (liksom i Sverige) om arbeten och pressa priserna. Det här uppfattas i Tyskland som ytterligare ett hot mot den egna välfärden och den tyska modellen. Det europeiska samarbete som från början varit en förutsättning för Tysklands återkomst som ledande nation blir därmed plötsligt i stället ett hot mot den egna nationen.

På en viktig punkt har den traditionella västtyska välfärdsmodellen skiljt sig från den svenska. Jämställdhet och familjepolitik har inte haft någon framträdande roll. Kvinnor står i betydande omfattning utanför arbetslivet. Bristen på barnomsorg, kvarvarande sambeskattning och svårigheten för kvinnor med hemmavarande barn att räknas som arbetsökande befäster gamla strukturer och försvårar för kvinnor att få anställning och arbete.

I det gamla DDR fanns med all ofrihet och brister en utvecklad familjepolitik och möjligheter för kvinnor att arbeta. Med avvecklingen av DDR har därmed följt en avveckling av jämställdhets- och familjepolitiken i öst. Det innebär att kvinnornas ställning försämrats dubbelt – både genom förlorade arbeten och förlorad barnomsorg.

Samtidigt har befolkningstillväxten stagnerat i Tyskland. Befolkningen blir äldre och snart förestår brist på arbetskraft. I aktuell tysk politisk debatt växer därmed

intresset för jämställdhet som en tillväxtpolitisk fråga. Sverige framhålls inte sällan som en förebild i tidningsreportage och debattinlägg.

FÖRHATLIGA REFORMER

I europeisk diskussion framställs ofta det marknadsliberala, kyligt kapitalistiska USA och Storbritannien som ett avskräckande alternativ i kontrast till den kontinental-europeiska välfärdsmodellen i Frankrike och Tyskland. De reformprogram för den tyska ekonomin, agenda 2010 och de olika Harzprogrammen som förbundskansler Gerhard Schröder lagt fram sedan 2003 efter alltför många år av tvekan anses av kritisk fackföreningsrörelse och stora väljargrupper höra hemma i en förhatlig anglosaxisk högerbur. I valrörelsen sommaren 2005 har socialdemokraterna försökt göra programmen mer aptitliga genom att lägga till en lätt skandinavisk jämställdhetsprofil.

Men än så länge säger en stor tysk opinion nej till grundläggande reformer. Genom att framkalla nyval har socialdemokraterna – som det verkar inte helt utan framgång – försökt tvinga kristdemokraterna och partiledaren Angela Merkel att visa korten och erkänna att de inte står för något alternativ till reformprogrammen utan snarare är beredda att gå längre. På så sätt kan socialdemokraterna kanske något avvärja väljarflykten vänsterut till den nya vänsterpartikoalitionen av östtyska PDS och missnöjda vänstersocialdemokrater.

Den grundläggande svårigheten i tysk politik är att formulera och genomdriva en ekonomisk reformpolitik som väljare har förståelse för och som kan återge tyskarna och deras förbundsrepublik nationell självkänsla. Den utmaningen består – såväl för en sannolik förbundskansler Angela Merkel som för mer eller mindre tilltufsade socialdemokrater.